

СОЦІАЛЬНО- ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

УДК 338.43:330.34:005.591.61

DOI: 10.5281/zenodo.1252809

ВАЖИНСЬКИЙ Ф.А.,
ЛАЛАКУЛИЧ М.Ю.

Передумови диверсифікації сільської економіки для комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій

У статті окреслено причини істотного зменшення чисельності сільського населення в Україні. Визначено, що дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили на селі поглиблюється через низькі якісні характеристики вільних робочих місць, зокрема: низький рівень заробітної плати, не-своечасність її виплати, транспортну недоступність тощо. Наведені негативні сторони економічної діяльності неформального сектору сільськогосподарського виробництва. Визначені основні причини бідності в сільській місцевості.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, сільські території, зайнятість, доходи, попит і пропозиція, сільський ринок праці, робоча сила, заробітна плата, демографічна криза.

ВАЖИНСКИЙ Ф.А.,
ЛАЛАКУЛИЧ М.Ю.

Предпосылки диверсификации сельской экономики для комплексного социально-экономического развития сельских территорий

В статье обозначены причины существенного уменьшения численности сельского населения в Украине. Определено, что дисбаланс между спросом и предложением рабочей силы на селе углубляется из-за низких качественных характеристик свободных рабочих мест, в частности: низкий уровень заработной платы, несвоевременность ее выплаты, транспортную недоступность и тому подобное. Приведены отрицательные стороны экономической деятельности неформального сектора сельскохозяйственного производства. Определены основные причины бедности в сельской местности.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, сельские территории, занятость, доходы, спрос и предложение, сельский рынок труда, рабочая сила, заработная плата, демографический кризис.

VAZHYN'SKYY F.A.,
LALAKULYCH M.Y.

The preconditions of diversification of rural economy for integrated socio-economic development of rural territories

The article outlines the reasons for a significant decrease in the number of rural population in Ukraine. It is determined that the imbalance between demand and supply of labor in the village is deepened due

to low qualitative characteristics of vacancies, in particular: low wages, late payments, inaccessibility of transport, etc. The negative aspects of the economic activity of the informal sector of agricultural production are presented. The main causes of poverty in rural areas are identified.

Keywords: agrarian sector of economy, rural territories, employment, income, supply and demand, rural labor market, labor force, wages, demographic crisis.

Постановка проблеми. Організаційні трансформації в країні порушили стабільний уклад життя сільського населення. В сучасних умовах розвитку аграрної сфери України дрібнотоварні господарства населення займають важливе місце в системі вітчизняного сільського господарства і мають можливість розширювати напрями своєї діяльності. Узагальнення процесів, що відбуваються в сільськогосподарському виробництві, а також на сільських територіях у цілому, дає можливість стверджувати, що для диверсифікації сільської економіки існують необхідні умови, а також вагомі причини, головною з яких є низький рівень зайнятості та матеріального добробуту сільських жителів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти вирішення проблем та визначення стратегічних напрямів соціально–економічного розвитку сільських територій висвітлено в наукових працях вітчизняних учених: В.Я. Амбросова, О.М. Бородіної, В.І. Власова, В.С. Дієсперова, О.І. Кочерги, М.Ф. Кропивки, В.І. Куценко, М.К. Орлатого, П.Т. Саблука та інших. Вони досліджують певні аспекти соціально–економічного розвитку села й підтверджують важливу роль диверсифікації сільської економіки у підвищенні рівня життя сільського населення. Однак, незважаючи на їхні значні теоретичні та практичні напрацювання щодо необхідності диверсифікації сільської економіки, вони потребують подальших досліджень.

Мета статті – визначити передумови диверсифікації сільської економіки для комплексного соціально–економічного розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення сталого розвитку аграрної сфери та сільських територій важливою є оцінка можливостей забезпечення зайнятості селян, що суттєво зумовлюють осілість на сільських територіях, наповнення місцевих бюджетів за рахунок відрахувань від їхніх доходів і податків підприємств, які тут розміщені, що, зрештою, значною мірою визначає соціально–економічний розвиток цих територій.

Істотне зменшення чисельності сільського населення (один із індикаторів соціально–економічного занепаду села) зумовлено як причинами довготривалого характеру, так і прорахунками у період ринкових трансформацій аграрного сектору. Основним чинником знелюднення сільської місцевості та згортання її поселенської мережі є природне скорочення населення. За демографічним прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, в Україні до 2050 р. триватиме скорочення чисельності сільських жителів, зумовлене переважно депопуляцією. Слід констатувати, що село старіє. Так, при середній в усіх селах частці осіб віком 60 років і старше 26,6% у поселеннях людністю до 100 осіб ця частка перевищує 42%, що за міжнародними мірками свідчить про дуже високий рівень демографічної старості [10].

За істотного звуження сфери працевлаштування в селі основним місцем прикладання праці сільського населення залишається сільське господарство. Проте й тут спостерігається скорочення зайнятості через згортання трудомістких галузей – тваринництва, льонарства, хмелярства тощо. За період економічних і соціальних потрясінь для населення формувалися дуже занижнені мотиви зайнятості, йшлося лише про задоволення найнеобхідніших людських потреб – продовольче забезпечення, матеріальна необхідність. Однак, нині немає підстав вести мову про продуктивність сільської зайнятості, пристойний рівень доходів від неї.

Ситуація із зайнятістю та можливостями працевлаштування на селі розглядається як катастрофічна, селянам дуже складно знайти роботу за місцем проживання. Значне перевищення пропозиції робочої сили над попитом спостерігалось у робітників найпростіших професій у сільському господарстві та подібних галузях, у кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства. Дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили на селі поглиблюється через низькі якісні характеристики вільних робочих місць, зокрема, низький рівень заробітної плати, несвоєчас-

ність її виплати, транспортну недоступність тощо. Наслідками масової незайнятості сільського населення є бідність, апатія, зневіра, напруженість відносин у сім'ях і сільських громадах, поширення криміногенних явищ у сільській місцевості.

Слід наголосити, що сільське господарство є важливою, але не єдиною сферою працевлаштування мешканців села. Як свідчить закордонний досвід, дедалі більше селяни відчують потяг до розширення своєї діяльності у несільськогосподарській сфері. Особливо це стосується туризму в сільській місцевості [9], торгівлі, пасажирських перевезень, переробки, реалізації, зберігання сільськогосподарської продукції тощо. Проте цей процес у сільській місцевості в Україні відбувається повільно, практично без будь-якої державної підтримки.

Одним із чинників вагомого впливу на стан сільськогосподарського ринку праці є сезонний характер діяльності більшості підприємств, що зумовлює зайнятість працівників у весняно-літній сезон та вивільнення їх у зимовий період. Зазвичай на початку та наприкінці року збільшуються обсяги реєстрації мешканців сільської місцевості у державній службі зайнятості.

Невтішними на селі є перспективи організації або успадкування фермерського господарства. Надто складні умови функціонування більшості цих господарств стримують розвиток фермерського укладу.

Також слід зазначити, що сільськогосподарське виробництво є основним видом економічної діяльності неформального сектору економіки. Для зайнятості в неформальному секторі сільськогосподарського виробництва характерно наступне: вона не реєструється, не враховується офіційною статистикою в повному обсязі й не підтримується державою; основна маса сільських жителів, зайнятих у цьому секторі, має незначний капітал, низький рівень продуктивності та доходів; більшість сільськогосподарських виробників надто обмежені у виході на організовані ринки, доступі до кредитів.

Нарешті, неформальна діяльність не охоплена соціальним захистом, на неї не поширюються положення трудового законодавства і норми охорони праці. Розвиток неформальної зайнятості, особливо в сільськогосподарському виробництві, у нашій країні сприяв входженню населення до складу робочої сили, як альтернатива безробіттю та економічній неактивності, став одним із головних

способів економічного виживання для найбільш незахищених верст сільського населення, невідповідних до ринкових відносин (пенсіонери, родини з дітьми, молодь, що вступає на ринок праці, і т.д.), а держава, що випробує сильний тиск на бюджет, одержала можливість заощаджувати на допомозі по безробіттю. Водночас неформальний сектор створює ряд соціально-економічних проблем. Негативними його сторонами є відсутність соціальних гарантій, контролю за умовами праці, якістю вироблених товарів і наданих послуг. Неформальна діяльність, здійснювана безпосередньо на робочому місці, знижує керованість штатом співробітників, негативно позначається на основному виробництві. Державний бюджет і соціальні фонди втрачають значну частину коштів унаслідок того, що в неформальному секторі доходи не підлягають оподатковуванню у зв'язку з їх прихованістю. Можемо відзначити, що обліковування великого обсягу зайнятості в господарствах населення фактично є приховуванням безробіття. Наявність особистого селянського господарства часто є причиною відмови у реєстрації селян безробітними.

З трудовими цілями щорічно виїждять за кордон приблизно 1,5–2 млн громадян України, з яких переважна частина сільські жителі. До трудової міграції більшою мірою залучаються одружені чоловіки і заміжні жінки. Зароблені за кордоном гроші вони, як правило, пересилають родинам і, відповідно, допомагають їм виживати чи навіть поліпшувати добробут, тривала відсутність трудових мігрантів у сім'ях призводить до негативних соціальних наслідків: бездоглядності дітей, розлучень подружжів, занепаду моралі тощо.

Низький рівень диверсифікації сільської діяльності не розв'язує проблему масштабного безробіття на селі. Це зумовлено як недоступністю ресурсів, недосконалою інфраструктурою, труднощами з доступом до ринків, кредитів, інформації, складністю юридичного оформлення бізнесу, так і деградацією людського капіталу, який не став основним чинником інноваційності економіки.

Особисті селянські господарства є основою доходу населення в сільській місцевості, однією з найважливіших сфер зайнятості сільських жителів, найбільш масовою та гнучкою формою господарювання, пристосованою до складних економічних умов. В Україні й досі існує чітка залежність показників бідності від типу населеного пункту та місцевості розміщення домогосподарства. Насе-

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

лення, яке проживає у містах, має значно менший рівень бідності, порівняно з бідністю в сільській місцевості. Однією з визначальних характеристик бідності в Україні є місцезнаходження, адже всі показники бідності підвищуються зі зменшенням розміру населеного пункту.

У Національній Доповіді про людський розвиток висвітлено відносно нову для України концепцію соціального відторгнення, що можна визначити як процес, за якого окремі групи населення або окремі люди не мають можливості повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок своєї бідності, відсутності базових знань і можливостей, або в результаті дискримінації. Це відмежовує їх від працевлаштування, отримання доходів і можливості навчання, а також від соціальних і суспільних інститутів та заходів. Вони мають обмежений доступ до влади та прийняття рішень органами влади і тому часто не можуть взяти участь у процесах розроблення та прийняття рішень, що впливають на їх повсякденне життя [8].

Відторгнення селян із багатьох сфер суспільного життя пов'язано не тільки з неможливістю задовольнити їхні потреби в освіті чи працевлаштуванні через відсутність розвиненої інфраструктури на селі, а й з нестачею коштів і часу. Низькі доходи, основним джерелом яких є надходження від особистого господарства та самозаготівель, стають на перешкоді навіть поїздкам до найближчого міста, де більш розвинена інфраструктура. Відсутність на селі можливостей гідної праці, культурного життя, медичної допомоги, отримання побутових послуг – все це разом викликає у сільських жителів відчуття соціальної ізоляції, безвідповідності та відторгнення від суспільного життя саме внаслідок місця свого проживання.

Висновки

Рівень життя сільського населення залишається низьким як порівняно з міським, так і з населенням інших країн. Основними причинами є: обмеженість сільського ринку праці, відсутність інституційної підтримки малого і середнього бізнесу, низька оплата та важкі умови праці, певні диспропорції в заробітній платі тощо. Лише сільськогосподарське виробництво та сільськогосподарська зайнятість не в змозі забезпечити належний рівень доходів як основи для створення якісних умов життя селян, тому існує об'єктивна необхідність диверсифікації сільської економіки. Перспектив-

ним напрямком диверсифікації сільської економіки може бути туризм в аграрній сфері, у якому людські, матеріальні, земельні ресурси фермерських чи особистих селянських господарств, вироблена в них продукція використовуються для надання послуг із розміщення, харчування й інших форм обслуговування туристів і відпочиваючих.

Список використаних джерел

1. Важинський Ф.А. Антикризисное финансовое управление как экономическая система / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук–техн. пр. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2010. – Вип. 20.3. – С. 127–132.
2. Важинський Ф.А. Диверсифікація та кооперація розвитку сільських територій регіону / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук, О.С. Молнар // Науковий вісник Ужгородського університету: зб. наук. пр. – Сер.: Економіка. – 2011. – Вип. 33, ч. 3. – С. 125–129.
3. Важинський Ф.А. Механізм регулювання інвестиційної діяльності в регіоні / Ф.А. Важинський, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.–техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.7. – С. 138–143.
4. Гаврилко П.П. Фактори інноваційного розвитку промисловості / П.П. Гаврилко, А.В. Колодійчук, В.М. Черторижський // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.–техн. праць. – 2011. – Вип. 21.11. – С. 201–205.
5. Гоголь Г.П. Сутність збутової діяльності машинобудівних підприємств / Г.П. Гоголь, А.В. Колодійчук, А.Ю. Яремко // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.–техн. праць. – 2010. – Вип. 20.7. – С. 148–153.
6. Колодійчук А.В. Особливості функціонування машинобудівних підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України / А.В. Колодійчук, В.М. Пісний // Зб. наук.–техн. праць НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.13. – С. 172–178.
7. Долішній І.М. Мотивація персоналу як об'єкт управління на підприємстві / І.М. Долішній, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 211–216.
8. Національна Доповідь про людський розвиток «Україна: на шляху до соціального залучення» / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Програми розвитку ООН в Україні, 2011. – 124 с.
9. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – С. 7.

10. Соціально–економічне становище сільських населених пунктів України: стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2016. – 278 с.

References

1. Vazhynskyy, F.A., & Kolodiychuk, A. V. (2010). Antykryzove finansove upravlinnya yak ekonomichna systema [Anticrisis Financial Management as an Economic System]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.3 (pp. 127–132). [in Ukrainian].

2. Vazhynskyy, F. A., Kolodiychuk, A. V., & Molnar, O. S. (2011). Dyversyfikatsiya ta kooperatsiya rozvytku sil's'kykh terytoriy rehionu [Diversification and co-operation of the development of rural areas of the region]. In *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Ekonomika* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics]: Vol. 33.3 (pp. 125–129). [in Ukrainian].

3. Vazhynskyy, F. A., & Kolodiychuk, A. V. (2010). Mekhanizm rehulyuvannya investytsiynoyi diyal'nosti v rehioni [Mechanism for regulation of investment activity in the region]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.7 (pp. 138–143). [in Ukrainian].

4. Havrylko, P. P., Kolodiychuk A.V., & Chertoryzhskyy V.M. (2011). Faktory innovatsiynoho rozvytku promyslovosti [Factors of innovation development of industry]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 21.11 (pp. 201–205). [in Ukrainian].

5. Hohol, H. P., Kolodiychuk, A. V., & Yaremko, A. Yu. (2010). Sutnist' zbutovoyi diyal'nosti mashynobudivnykh pidpryemstv [The essence of the sales activities of machine-building enterprises]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.7 (pp. 148–153). [in Ukrainian].

6. Kolodiychuk, A. V., & Pisnyy, V. M. (2009). Osoblyvosti funktsionuvannya mashynobudivnykh pidpryemstv na suchasnomu etapi rozvytku ekonomiky Ukrayiny [Features of functioning of machine-building enterprises at the current stage of development of the economy of Ukraine]. In *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny* [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 19.13 (pp. 172–178). [in Ukrainian].

7. Dolishniy, I. M., & Kolodiychuk, A. V. (2010). Motyvatsiya personalu yak ob'yeckt upravlinnya na pidpryemstvi [Motivation of the personnel as an object of management in the enterprise]. In *Naukovyy visnyk NLTU*

Ukrayiny [Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine]: Vol. 20.5 (pp. 211–216). [in Ukrainian].

8. Libanova, E. M. (Ed.) (2011). *Natsional'na dopovid' pro lyuds'ky rozvytok «Ukrayina: na shlyakhu do sotsial'noho zaluchennya»* [National Report on Human Development «Ukraine: On the Road to Social Inclusion»]. Kyiv: NAS of Ukraine. [in Ukrainian].

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007). Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi tsil'ovoyi prohramy rozvytku ukrayins'koho sela na period do 2015 roku [On Approval of the State Target Program for the Development of the Ukrainian Village for the Period until 2015]. Resolution on 2007, September 19, 1158. In *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* [Official Bulletin of Ukraine]: Vol. 73 (pp. 7. 9). [in Ukrainian].

10. State Statistics Service of Ukraine (2016). *Sotsial'no–ekonomichne stanovyshe sil's'kykh naselenykh punktiv Ukrayiny* [Socioeconomic situation of rural settlements of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].

Дані про авторів

Важинський Федір Анатолійович,

к.е.н., старший науковий співробітник, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»;
e-mail: vazyn@i.ua

Лалакулич Марія Юрївна,

к.е.н., доцент, Ужгородський торговельно–економічний інститут Київського національного торговельно–економічного університету
e-mail: info@utei-knteu.org.ua

Данные об авторах

Важинский Федор Анатольевич,

к.э.н., старший научный сотрудник, ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины»;
e-mail: vazyn@i.ua

Лалакулич Мария Юрьевна

к.э.н., доцент, Ужгородский торгово–экономический институт Киевского национального торгово–экономического университета
e-mail: info@utei-knteu.org.ua

Data about the authors

Fedir Vazhynskyy,

Ph.D., Senior Researcher, SI «Institute of Regional Research n.a. M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»
e-mail: vazyn@i.ua

Mariya Lalakulych

PhD, Associate Professor of Uzhgorod Trade and Economic Institute of the Kyiv National Trade and Economic University
e-mail: info@utei-knteu.org.ua